

KARAÇAY-BALKAR TÜRKÇESİ ALFABESİ VE SES BİLGİSİ

ADILHAN APPA

Karaçay-Balkar Türkçesi (bundan sonra kısaca KBT), Türk dilinin Kıpçak lehçesinin Karay, Kumuk ve Kırım şiveleriyle birlikte Hazar-Karadeniz grubunda yer almaktadır.¹ Sovyet Türkologlarından A.N. Samoyloviç'in Türk dili sınıflandırmasına göre KBT, Türk dilinin "z" kolunun "y" bölümünün "taw, bol-, kalğan" grubuna girmektedir. Buna göre, KBT'de "tağ" (dağ) yerine "taw", "ol-" yerine "bol-", "kalan" yerine "kalğan" biçimleri kullanılır. KBT, kendisine has birtakım söz, ses ve gramer özelliklerine haiz olmakla birlikte genel olarak tipik bir Kıpçak şivesidir. KBT'nin diğer Kıpçak şivelerinden bazı farklı özellikler göstermesinin sebebi, bu şivenin eski tarihlerde Bulgar ve Oğuz Türkçesiyle bağlantısı olmasından ve komşu Kafkas kavimlerinin birtakım dil özelliklerinin tesirinde kalmasından kaynaklanmaktadır.² KBT'de "adak~azak" (ayak) yerine "ayak", "ben" yerine "men" şeklinin kullanılması, söz başlarında "d" yerine "t" sesinin, "g" yerine "k" sesinin kullanılması ve söz başlarındaki "y" sesinin "c" sesine dönüşmesi de Kıpçak lehçesinin ortak ve tipik bir özelliğidir. Bundan başka, KBT'nin söz hazinesi de Kıpçak lehçesine ait sözlerden oluşmaktadır.

Karaçaylılar hakkındaki ilk bilgiler, 1404 yılında Kafkasya'da bulunan Başpiskopos Johannes de Galonifontibus'un notlarında geçmektedir. Galonifontibus, Karaçaylılardan "Kara Çerkes" şeklinde bahsetmekte ve "Kara Çerkeslerin kendilerine has dilleri ve yazıları olduğunu" söylemektedir. E.P. Alekseyeva'ya göre, XVII. yüzyıl ortalarında Kafkasya'da bulunan Archangelo Lamberti'nin de Karaçaylılar için hem "Kara Çerkes" ve hem de "Karaçiolı" (Karaçaylı) adlarını kullanması, Galonifontibus'un işaret ettiği "Kara Çerkes"lerin Karaçaylılar olduğuna şüphe bırakmamaktadır. Karaçay bilim adamları, Galonifontibus'un "Kara Çerkeslerin kendi yazıları vardır" ifadesinden, Karaçaylıların XV. yüzyıla kadar eski Türk yazısını (runik) bildikleri ve kullandıkları sonucunu çıkarmaktadırlar.³ Karaçay-Balkar topraklarındaki; Humara, Arhuz, Sutul, Ahmat-Kaya, İnal, Gınakızı, Temirtüz, Sarıtüz, Tokmak-Kaya, Ishavat, Ullu-Dorbunla, Kalej, Teşikle, Bitikle, Ak-Kaya bölgeleri ile yine Kafkasya'da Koban ve Terek ırmaqları arasında geniş bir alanda eski Türk (runik) yazılı birçok yazıt bulunmuş-

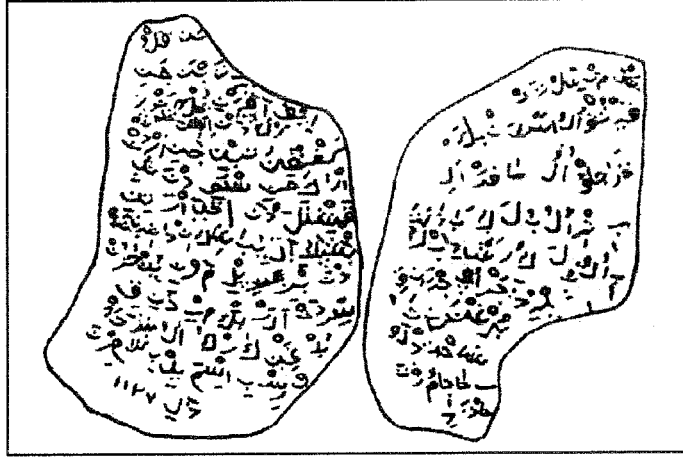
1 Öner, 98: XXIII

2 Baskakov vd., 66: 8-9

3 Hubiylanı, 88: 9-10; Bayçorov, 89:9, 31-33

tur. Soslanbek Y. Bayçora, bu yazıtlardan 74 tanesini çözmüş ve bunların Bulgar Türklerine ait olduğunu delilleriyle ortaya koymuştur. Karaçay-Balkar Türkologlar da, Galonifontibus'un "Kara Çerkeslerin kendi yazıları vardır" ifadesinden çıkardıkları "Karaçaylıların XV. yüzyıla kadar eski Türk yazısını (runik) bildikleri ve kullandıkları" sonucunu, Kafkasya Bulgarlarından kalma eski Türk (runik) yazıtlarıyla da kuvvetlendirmeye çalışmaktadırlar. Fakat, bu yazıtların dil özellikleri henüz lâyıkıyla incelenmemiş ve bunların hangi yıllara ait olduğu kesin olarak ortaya konulmamıştır. Bu yüzden de, Karaçay-Balkar Türkologların ileri sürdükleri bu görüşe karşın, Kafkasya'da özellikle de Karaçay-Balkar Türklerinin yaşadığı bölgelerde bulunan bu eski Türk yazıtları, XV. yüzyıla kadar Karaçay-Balkarların eski Türk (runik) yazısı kullandıklarına delil sayılamazlar. Ayrıca, bugünkü veya bugünküne yakın bir Karaçay-Balkar Türkçesiyle yazılmış (sözgelimi XV. yüzyıldan kalma) eski Türk (runik) yazılı bir taş veya bir belge de yoktur.

Eldeki bilgi ve belgelerden, Karaçay-Balkarların ilk olarak Arap harflerine dayalı bir alfabe kullandıkları anlaşılmaktadır. XVIII. yüzyılda İslâm dinini kabul eden Karaçay-Balkar Türkleri aynı zamanda Arap alfabesiyle de tanışmışlardır.⁴ Üzerinde birtakım töre kararlarının yazılı olduğu 1715 tarihli Holam Yazıtı, Karaçay-Balkar Türkçesine ait Arap alfabesiyle yazılmış en eski yazıtlardan biri olarak sayılmaktadır.

1715 tarihli "Holam Yazıtı"

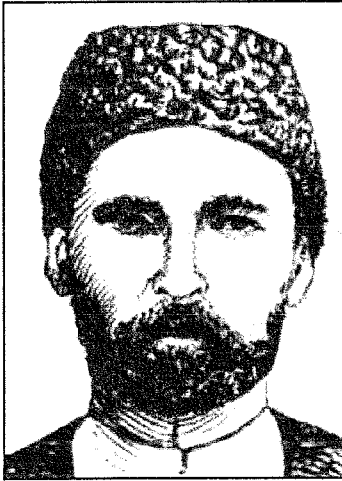
Karaçay-Balkar Türklerinde yazılı edebiyatın doğuşu çok geçtir. Bu yüzden de Arap alfabesinin kullanımı sınırlı olmuş ve pek yaygınlaşmamıştır. Karaçay-Balkarların 1917 Bolşevik devrimi öncesindeki edebiyatı destan, ağıt, mani, vs. gibi sözlü gelenek ürünlerinden oluşmakta, bunlar da ancak halk ozanları tarafından icra edilmekteydi. Bu dönemde sadece, halk ozanı ve aynı zamanda da bugünkü Ka-

Kâzim Meçi ve Arap alfabesiyle yazdığı şiirlerden bir bölüm

raçay-Balkar çağdaş şiirinin babası sayılan Kâzim Meçi'nin (1859-1945) şiirlerini Arap harfleriyle yazdığı bilinmektedir.

Teberdi köyünde imamlık ve medrese hocalığı yapan İsmail Akbay'ın (1877-1938), 1916 yılında Tiflis'te yayımladığı *Ana Tili* (Ana Dili) adlı kitabı, KBT ve Arap harfleriyle basılmış ilk matbu eserdir. Kültürlü ve aydın kişiliğiyle tanınan İsmail Akbay'ın (Çokuna Efendi) *Ana Tili* adlı kitabında kendi yazdığı şiirler ve Krilov'dan KBT'ye çevirdiği hikâyeler yer almaktadır.⁵

İsmail Akbay (Çokuna Efendi)

1922 yılında Battalpaşa (bugünkü adıyla Çerkessk) şehrinde Rusça yayımlanan *Gorskaya Bednota* (Yoksul Dağlılar) gazetesinin Karaçaylılara ayrılan bir sayfasında, Arap alfabesiyle KBT'yle şiirler, makaleler, haberler vs. yayımlanmaya başladı. 19 Kasım 1924 yılında tamamı Arap alfabesiyle ve KBT'yle *Tawlu Caşaw* (Dağlı Hayat) adlı ilk Karaçay gazetesi yayın hayatına başladı. Aynı

4 Hubiyani vd., 88:10.

5 Hubiyani vd., 88:50.

dönemde, Karaçaylı şair İssa Karaköt'ün (1900-1942) 1924 yılında, KBT ve Arap alfabesiyle *Caññı Şigirle* (Yeni Şiirler) adlı kitabı Moskova'da basıldı. 1926 yılında ise *Tawlu Caşaw* gazetesi ve diğer bütün matbuat Lâtin alfabesine geçmiştir.⁶

İssa Karaköt ve "Caññı Şigirle" (Yeni Şiirler) adlı kitabı

KBT için ilk Lâtin alfabesi çalışmalarını yapan ressam ve şair İslâm Kırımşavhal'dır (1864-1910). İ. Kırımşavhal, 1908-1910 yıllarında bir KBT Lâtin alfabesi hazırlamıştır. Fakat bu alfabe KBT'yle uygulama alanı bulamamıştır. Çünkü 1900'lü yılların başında Rusya ve Kafkasya ülkelerinde Lâtin alfabesiyle faaliyet gösteren bir matbaa yoktu. Bu yüzden de 1900'lü yılların başlarında KBT lâtin alfabesiyle basılmış bir kitap yoktur.⁷

KBT için Lâtin alfabesi üzerinde asıl ilmî ve ciddî çalışmaları Umar Aliy ve Magomet Eney yapmışlardır.⁸ Karaçaylıların *Sultan Galiyev*'i sayılan ve bilahare V. Lenin'le de yakın temas hâlinde olan Umar Aliy'in (1895-1938) 1924 yılında yayımladığı *Caññı Karaçay-Malkar Elible* (Yeni Karaçay-Balkar Harfleri) adlı kitabı KBT Lâtin alfabesiyle basılmış ilk matbu eserdir.

Umar Aliy'in hazırladığı Lâtin alfabesi üzerinde birkaç değişiklik yapılarak son şekli verilmiş olan resmî KBT Lâtin alfabesi aşağıda transkripsiyon ile gösterilmiştir.

Bilahare; İsmail Akbay'ın *Ana Tili* (1924) ve *Tılmaç* (1926), Ashat Bici'nin (1900-1957) *Bilim* (1926), Azret Örtin'in (1908-1937) *Caññı Cırta* (1927) ve

6 Bilimgatları-Laypanları, 75:162, 165-166

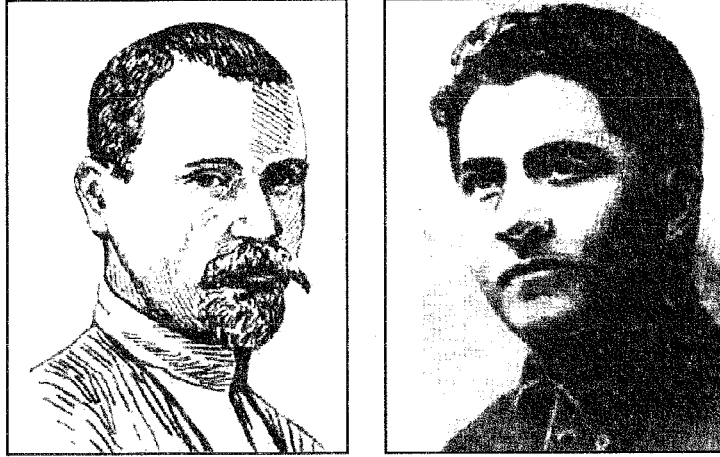
7 Hubıyları vd., 88:11

8 Baskakov vd., 66:40

Кирилл или латин	Пронунциация	Транскрип	Мәна мәні исем	Нормалан мәні	Примерлер
Aa	a	Aslan асл	Rr	р	Rama-рама
Bb	б	Balta балта	Ss	с	Stol-стол
Cc	ц	Cana сана	Tt	т	Tav-тав
Dd	д	Dava дэвэ	Uu	у	Ulaq-улак
Ee	э	Esek эсэ	Vv	сөз мәні б-ы	
Ff	ф	Fanar фарнар	Xx	x	Xarvız-харвиз
Gg	г	Göbük-гөбүк	Yy	пронунциация кач. йо'ю' мөдәр	KyJ-кыя
Hh	h (Һ һәм һә)	İbrahim ибраһим	Zz	з	Qaz-каз
Ii	и	It-ит	Zz	ж	Zurnal-журнал
Jj	й	Taj-тай	Çç	гж	Çölan-чөлән
Kk	к	Kışık кышак	Qq	кш. пронунциация сөз мәні б-ы мәні төрмәлә	Qama-кырма
Ll	л	Lampa лампа	Qq	лөтмәлә-лөт мәні б-ы	Buqa-бука
Mm	м	Maral марал	Nn	н	Tonuz-тонуз
Nn	н	Nal-нал	Œ	ю	Œgыз-юк
Oo	о	Oraq-орак	Šš	ш	Šar-шар
Pp	п	Pil-пил	Ьь	к	Calqb-калкъ

Umar Aliy' in kendi el yazısıyla hazırladığı KBT Lâtin alfabesi⁹

⁹ Aliyev, 91:265

İslâm Kırımşavhal ve Umar Aliy

Erkinlikni Ciltinleri (1929), Umar Aliy'in *Birlikde Tirlilik* (1929), Umar Bayramkul'un *Karaçay Tilni Grammatikası* (1930) ve Hasan Appa'nın (1904-1939) *Kara Kübür* adlı KBT'yle yazılmış ilk romanı (1935), KBT Lâtin alfabetiyle basılmış ilk matbu eserlerdir.

KBTL	Transkrip	KBTL	Transkrip	KBTL	Transkrip	KBTL	Transkrip
A a	A a	I i	İ i	R r	R r	Z z	J j
B b	B b	J j	Y y	S s	S s	Ç ç	C c
C c	Ç ç	K k	K k	T t	T t	Q q	Q q
D d	D d	L l	L l	U u	U u	Qı qı	Ğ ğ
E e	E e	M m	M m	V v	V v	Ŋ ŋ	Ŋ ŋ
F f	F f	N n	N n	X x	Ĥ ĥ	Ө ө	Ö ö
G g	G g	O o	Ö ö	Y y	Ü ü	Ş ş	Ş ş
H h	H h	P p	P p	Z z	Z z	Ь ь	І і

KBT Lâtin alfabetiyle matbuata 1938 yılına kadar devam etmiştir. 1938 yılında ise Rus (Kiril) alfabeti esaslı bir KBT alfabeti hazırlanmış ve bütün matbuat bu alfabeye geçmiştir.

Rus (Kiril) alfabeti 1938 yılından önce, hatta 1917 Bolşevik ihtilâlinde çok daha önce Karaçay-Balkar Türkleri tarafından bilinmekteydi. 1827 yılında Balkarların ve 1828 yılında da Karaçaylıların, Rus Çarlığı hâkimiyetine girmesinden sonra; Ruslar hemen kültür asimilasyonu çalışmalarına başlamışlar, Ka-

raçay ve Balkar köylerinde son hızla Rus okullarını açmışlardır. Doğal olarak, bu okullarda Karaçaylılara Rus dili ve kültürü öğretilmekteydi. 1917 Bolşevik ihtilâlinden önce Karaçay'ın 16 köyünde de Rus okulları açılmış ve öğretime başlamış durumdaydı Karaçay'daki ilk Rus okulu 1878 yılında Uçkulan kasabasında açılmıştır. Bu okulun ve dolayısıyla da bütün Karaçay'ın ilk Rus öğretmeni olan Mois Aleynikov'un Karaçaylılardan birçok tarihi ve folklor malzeme toplayarak yazdığı makaleleri vardır. Kartcurt köyündeki Rus okulunun öğretmeni Nikolay Kiriçenko, köyün ileri gelenlerinden olan Abdulkerim Hubiy'in yardımıyla 1897 yılında ilk *Rus-Karaçay Sözlüğü*'nü hazırlamıştır. Ancak bu sözlük imkansızlıktan dolayı basılamamıştır. Fakat bu eser orijinal hâliyle Karaçay-Çerkes ÖC'de hâlen muhafaza edilmektedir. Karaçaylı aydın kimseler, Karaçay'daki Rus okullarında Rusça eğitimin yanında bir de ana dilde de eğitim yapılması gerektiğini kavramışlar ve bu yönde birtakım çalışmalar yapmaya başlamışlardı. İlk olarak, Abdulkerim Hubiy'in oğlu İmmolat Hubiy, Karaçay-Balkar Türkçesi için bir Rus (Kiril) alfabesi hazırlamıştır. Fakat bu alfabenin hiçbir geçerliliği olmamış ve ana dilde eğitim yapılmamıştır.¹⁰

KARAÇAY-BALKAR TÜRKÇESİ KİRİL ALFABESİ							
KBTKA	Latin	KBTKA	Latin	KBTKA	Latin	KBTKA	Latin
А а	A a	З з	Z z	П п	P p	Ш ш	Ş ş
Б б	B b	И и	İ i	Р р	R r	Щ щ	Şç şç
В в	V v	Й й	Y y	С с	S s	Ъ ъ	
Г г	G g	К к	K k	Т т	T t	Ы ы	I i
ГЪ гъ	Ġ ġ	КЪ къ	Q q	У у	U u	Ь ь	
Д д	D d	Л л	L l	Ў ў	W w	Э э	E e
ДЖ дж	C c	М м	M m	Ф ф	F f	Ю ю	Ü ü
Е е	E e	Н н	N n	Х х	H h	Я я	Ya ya, ā
Ё ё	Ö ö	НГ нг	Ñ ñ	Ц ц	Ts Ts		
Ж ж	J j	О о	O o	Ч ч	Ç ç		

Rus (Kiril) alfabesi esaslı KBT alfabesine 1938 yılında geçilmiştir. Hâlen de bu alfabe kullanılmaktadır.

¹⁰ Hubiyani vd., 88:10-11

Ses ve alfabe bilgisi

Rus (Kiril) esaslı KBT alfabesinde bir sertleştirme (ь) bir de inceltme (ы) işareti olmak üzere toplam 38 harf vardır. Öte yandan, Karaçay-Balkar Türkçesinde sekiz tane ünlü (a, e, ı, i, o, ö, u, ü) ve yirmi yedi tane ünsüz (b, c, ç, d, j, f, g, ğ, h, h*, h', k, q, m, n, ñ, p, r, s, ş, t, ts, w, v, y, z, ž) olmak üzere toplam 35 tane ses vardır.

Ünlü sesler

1. KBT'deki *a* sesi, arka damakta geniş-düz ve açık telâffuz edilir. Türkiye Türkçesindeki (bundan sonra kısaca TT) *a* sesiyle aynıdır. KBT'deki *a* sesinin Karaçay-Balkar Türkçesi Kiril Alfabeti'ndeki (bundan sonra kısaca KBTKA) karşılığı *a* harfidir. Sözelimi: алама́т~alamat (muhteşem), vs. Bunun dışında KBT'de *â* (uzun a) sesi de yoktur. Hatta yabancı dillerden girmiş bazı sözlerdeki *â* sesi, KBT'de *a* sesine dönüşmektedir. Sözelimi: alam<âlem, alim<âlim, vs.

2. KBT'deki *e* sesi, ön damakta, geniş-düz ve açık olarak telâffuz edilir. TT'deki *e* sesiyle aynıdır. KBTKA'daki karşılığı *e* ve *э* harfleridir. Rus yazı dilinde söz başındaki *e* harfi *ye* şeklinde, *э* harfi ise *e* şeklinde telâffuz edilir. KBTKA'da ise her iki harf de *e* şeklinde telâffuz edilir. Karışıklığa meydan vermemek için söz başında daima *э* harfi kullanılır. Bunun dışındaki söz içerisinde daima *e* harfi kullanılır fakat yine *e* sesiyle telâffuz edilir. Zaten KBT'de söz başında *ye* veya *y* sesi de yoktur. Sözelimi: эме́ген ~emegen (dev, yaratık), эгиз~egiz (ikiz), vs. Bunun dışında KBT'de *é* (kapalı e) ve *è* (açık e) sesleri de yoktur.

3. KBT'deki *ı* sesi, arka damakta, dar-düz ve orta açıklıkta telâffuz edilir. TT'deki *ı* sesiyle aynıdır. KBTKA'daki karşılığı *ы* harfidir. Sözelimi: ындыр~ındır (harman).

4. KBT'deki *i* sesi, arka damakta, dar-düz ve orta açıklıkta telâffuz edilir. TT'deki *i* sesiyle aynıdır. KBTKA'daki karşılığı *и* harfidir. Sözelimi: илкич~ilkiç (sırık).

5. KBT'deki *o* sesi, arka damakta, yuvarlak ve orta açıklıkta telâffuz edilir. TT'deki *o* sesiyle aynıdır. KBTKA'daki karşılığı *о* harfidir. Sözelimi: оноу~onow (fikir, karar).

6. KBT'deki *ö* sesi, ön damakta, yuvarlak ve orta açıklıkta telâffuz edilir. TT'deki *ö* sesiyle aynıdır. KBTKA'daki karşılığı *ё* harfidir. Sözelimi: ётгюр~өtgür (cesur, gururlu).

7. KBT'deki *u* sesi, arka damakta, dar-yuvarlak ve orta açıklıkta telâffuz edilir. TT'deki *u* sesiyle aynıdır. KBTKA'daki karşılığı *y* harfidir. Sözelimi: улуу~ullu (büyük, yüce).

8. KBT'deki *ü* sesi, ön damakta, dar-yuvarlak ve orta açıklıkta telâffuz edilir. TT'deki *ü* sesiyle aynıdır. KBTKA'daki karşılığı ю harfidir. Sözelimi: юлюш~ülüş (pay).

Ünsüz sesler

1. Çift dudak ünsüzleri (b, m, p, w): KBT'deki *b, m, p* çift dudak ünsüzlerinin telâffuzu, TT'deki *b, m, p* sesleriyle aynıdır. KBTKA'daki karşılıkları б, м, п, harfleridir. Sözelimi: бабуш~babuş (ördek), маммат~mammat (imece), паллапан~palapan (pehlivan, dev). Öte yandan, Karaçay-Başan-Çegem-Holam-Bızıngı ağızlarındaki *b* ve *p* sesleri Çerek ağızında sızıcı *f* sesine dönüşür. Sözelimi: köb>köf (çok), tulpar>tulfar (yiğit), vs. Fakat, *b~p>f* ses değişimi kesin bir kural değildir. Bundan başka KBT'de bir de *w* sesi vardır. KBTKA'daki karşılığı *ÿ* harfidir. Sözelimi: таÿ~taw (dağ), vs. Eski Türkçedeki *ğ* sesiyle biten sözler KBT'de *w* sesine dönüşmüştür. Sözelimi: tağ>taw (dağ), yağ>caw (yağ), sağ>saw (sağ), vs. Bugünkü resmi KBTKA'da *ÿ* (*w*) harfi olmasına rağmen, günümüz KBT matbuatında *w* sesi *y* (*u*) harfiyle gösterilmekte ise de, KBT'deki *w* sesi, *u* veya *û* (uzun *u*) sesi değildir. 1938-60 yılları arasındaki matbuatta bu *w* sesi *ÿ* (*w*) harfiyle gösterilirken daha sonraları *y* (*u*) harfiyle gösterilir olmuştur. Fakat bu durum teknik sebeplerden kaynaklanmaktadır.

2. Diş-dudak ünsüzleri (v, f): KBT'deki *v, f* diş-dudak ünsüzlerinin telâffuzu, TT'deki *v, f* sesleriyle aynıdır. KBTKA'daki karşılıkları в ve ф harfleridir. Sözelimi: врач~vraç (doktor), фитнес~fitna (fitne), vs. Fakat bu seslerin her ikisi de asli olarak KBT'de yoktur. KBT'deki *v* sesinin olduğu sözler genellikle Rusça kaynaklıdır. Hata içerisinde *v* sesinin olduğu bazı Rusça kaynaklı sözler, KBT'nin ses yapısına uyum sağlayarak *w* sesine dönüşmüştür. Sözelimi: samawar<semaver, vs. KBT'de asli olarak *f* sesi olmamakla birlikte; Rusça, Arapça, Farsça vs. yabancı dillerden girmiş bazı sözlerdeki *f* sesi, hem konuşma dilinde, hem de yazı dilinde kullanılmaktadır. Sözelimi: fayton (fayton), fikir (fikir), vs. Fakat, genellikle Arapça ve Farsça kaynaklı sözlerdeki *f* sesi, Karaçay-Başan-Çegem-Holam-Bızıngı ağızlarında *p* sesine dönüşür. Sözelimi: fayton>payton, fikir>pikir, vs. Öte yandan, yabancı dillerden girmiş bazı sözlerdeki *f* sesi Çerek ağızında aynen korunur. Ayrıca, Karaçay-Başan-Çegem-Holam-Bızıngı ağızlarındaki *b* ve *p* sesleri Çerek ağızında *f* sesine dönüşür (bk. Çift dudak ünsüzleri). Fakat, *b-p>f* dönüşümü konuşma dilinde (Çerek ağızında) kullanılmakla birlikte KBT yazı dilinde kullanılmaz.

3. Diş ünsüzleri (d, n, s, ts, t, z, ž): KBT'deki *d, n, s, t, z* diş ünsüzlerinin telâffuzu, TT'deki *d, n, s, t, z* sesleriyle aynıdır. KBTKA'daki karşılıkları д, н, с, т, з harfleridir. Sözelimi: дыдай~diday (korku ünlemi), ненча~nença (ne kadar, kaç), сескек~seskek (telaş, şüphe), тот~tot (pas), заран~zaran (zaran), vs. KBT'de ayrıca, TT'de olmayan, sızıcı *ts* ve *ž* (*dz*) sesleri de vardır. Fa-

kat bu sesler KBT'nin yalnız Çerek ağzında görülür. Karaçay-Bashan-Çegem-Holam-Bızıngı ağızlarındaki ç ve c~j sesleri, Çerek ağzında ts ve ž (dz) seslerine dönüşür. Sözelimi: çıpçık>tsıftık (serçe), çeten>tsetsen (sepet), can>žan (can), col>žol (yol), vs. Fakat, bu sesleri sanıldığı gibi Çerek bölgesinde yaşayan Balkarların hepsi değil, belli bir kısmı telâffuz etmektedir. Çerek ağzındaki ts sesinin KBTKA'daki karşılığı ц harfidir. Fakat, KBT yazı dilinde ç>ts dönüşümü yoktur. Yani; tsıftık, tsetsen, vs. sözler çıpçık, çeten şeklinde yazılır. Öte yandan KBT yazı dilinde içerisinde ц harfinin bulunduğu bütün sözler Rusça kaynaklıdır. Ayrıca, Çerek ağzındaki ž (dz) sesinin KBTKA'da bir karşılığı yoktur ve KBT yazı dilinde bu ses kullanılmaz.

4. Diş-damak ünsüzleri (c, ç, j, ş): KBT'deki c, ç, j, ş diş-damak ünsüzlerinin telâffuzu, TT'deki c, ç, j, ş sesleriyle aynıdır. KBTKA'daki karşılıkları дж, ч, ж, и, harfleridir. Sözelimi: джюджек~cücek (civciv), чычхан~çıçh'an (sıçan, fare), адех~adej (gem), шашхын~şaşh'm (çılgin, deli), vs. Karaçay-Bashan-Çegem ağızlarındaki söz başındaki c sesi, Çerek ağzında ž (dz) sesine dönüşürken (bk. Diş ünsüzleri), Holam-Bızıngı ağızlarında ve Çegem bölgesinin bir kısmında j sesine dönüşmektedir. Sözelimi: carık>jarık (ışık, aydınlık), culduz>julduz (yıldız), vs. Ayrıca günümüzde Kabarvey-Balkar Özerk Cumhuriyetindeki KBT yazı dilinde ve bütün matbuatta дж(с) harfi yerine ж (j) harfi kullanılmaktadır. Bunun dışında, KBT'de yabancı dillerden girmiş sözlerdeki j sesi hem konuşma dilinde, hem de yazı dilinde kullanılmaktadır. Sözelimi: jurnal (dergi), adej (gem), şıbjı (yeşil biber), kumuja (çıplak), ajım (şüphe), vs.

5. Ön damak ünsüzleri (g, h*, k, l, r, y): KBT'deki g, k, l, r, y ön damak ünsüzlerinin telâffuzu, TT'deki g, k, l, r, y sesleriyle aynıdır. KBTKA'daki karşılıkları г, к, л, р, й harfleridir. Sözelimi: гебдеш~gebdeş (yemlik), кекел~kekel (perçem), лобан~loban (köstebek), айбат~aybat (gösterişli), vs. KBT'de bir de ön damak h* ünsüzü vardır. Bu ses aynı k sesi gibi ön damakta teşekkül eden bir sestir. Sözelimi: h*ora (doru), nartüh* vs.¹¹ Ayrıca Rusçadan girmiş bazı sözler de aynı şekilde ön damak h* ünsüzüyle telâffuz edilir. Sözelimi: h*imya (kimya), arh*iv (arşiv), vs. KBT yazı dilinde h* ünsüzü için ayrıca bir harf belirtilmez. Bu sesin ve KBT'deki diğer h ve h' seslerinin KBTKA'daki karşılığı x harfidir. Öte yandan, Çerek ağzında bazı sözlerde g>h* ses değişimi söz konusudur. Sözelimi: ketgen edi>qeth*en edi (gitmişti). Fakat bu g>h* değişimi kesin bir kural değildir. Yine, Karaçay-Bashan-Çegem-Holam-Bızıngı ağızlarında ince ünlü seslerden önce veya sonra daima ön damak k ünsüzü geldiği hâlde, Çerek ağzında kimi zaman arka damak q ünsüzü gelmektedir. Sözelimi: köz>qöz (göz), küzgü>qüzgü (ayna), vs. Fakat bu k>q ses değişimi de kesin bir kural değildir.

11 Habıçev, 89:808-809

6. Arka damak ünsüzleri (ğ, h', q, ñ): KBT'deki ğ, h', ñ arka damak ünsüzlerinin tümü Anadolu'da konuşulan TT'de olduğu hâlde, TT'nin yazı dilinde (İstanbul Türkçesinde) bu sesler kullanılmamaktadır. Öte yandan KBT'deki q sesi, TT'de kalın ünlü sestem önce veya sonra kelen arka damak k (k~q) sesidir. KBT'deki arka damak ünsüzlerinin KBTKA'daki karşılıkları гь, х, къ, нг harfleridir. Sözelimi: алгыш~algış (dua, dilek), хоншу~h'onşu (komşu), къалакъ~qalaq (tahta parçası), кеңг~keñ (geniş). KBT'deki ğ sesi, arka damakta teşekkül eden, eski Türkçedeki ğ sesidir. Bu ses TT'de ğ sesine dönüşmüştür. KBT'deki h' sesi arka damakta, eski Türkçedeki q (k) sesinin sızıcılışmasıyla teşekkül eden bir sestir ve KBT'deki asıl h sesi budur. Sözelimi: qoçh'ar (koç), h'urcun (cep), h'ıymı (büyü), vs. KBT'de kalın ünlü seslerden önce veya sonra daima arka damak q ünsüzü gelir. Sözelimi: qonaq (konuk), ayaq, (ayak), vs. Fakat, bu kurala uymayan sözler de vardır. Bunlar yabancı dillerden girmiş sözlerdir. Sözelimi: qırdık (çimen), qak (lapa), vs. KBT'deki ñ sesi, bütün Türk lehçelerinde olduğu gibi, arka damakta teşekkül eden, yumuşak ve tonlu bir ünsüzdür ve ancak söz ortasında ve söz sonunda kullanılır. Sözelimi: tañ (tan), keñ (geniş), kañña (tahta), keñneş (istişare, meclis), caññız (yalnız), toññuz (domuz), vs. Sonu n ve ñ sesleriyle biten sözlerin sonuna yönelme hâli (datif) -ğa, -ge ekleri geldiğinde, hem söz sonundaki n sesi ñ sesine, hem de yönelme hâli eklerinin başındaki ğ ve g sesleri ñ sesine dönüşür. Sözelimi: menge>meñne~mañña (bana), sen-ge>señne~sañña (sana), çeten-ge>çeteñne (sepete), katin-ğa>katiñña (kadına), vs. Aynı şekilde -ğan, -gen sıfatfiil ekleri (partisip) de -ñan, -ñen şeklinde değişir. Sözelimi: min-gen>minñnen (binen), vs. KBT'de söz sonundaki ñ sesinin yazı dilindeki kullanımında bir problem olmamakla birlikte, söz ortasındaki ñ sesinin daha doğrusu ññ şeklindeki ünsüz ikizleşmesinin yazımında bazı problemler vardır. Sözelimi KBT Lâtin matbuatında toññuz (domuz) şeklinde yazılırken, kiril matbuatında önceleri tonñuz (тон-нгуз) şeklinde, daha sonra ve günümüzde ise toñuz (тонгуз) şeklinde yazılmaktadır. Aynı şekilde: caññız (yalnız)> canñız (джангыз)> cañız (джангыз), vs. Hâlbuki bu son тонгуз (toñuz) ve джангыз (cañız) sözlerinin telâffuzu veya okunuşu toññuz ve caññız şeklindedir. Yani, ikinci tekil şahıs iyelik eki ñ sesi hariç, söz ortasında geçen bütün ñ seslerinin olduğu yerde ünsüz ikizleşmesi vardır ve vurgulu (şeddeli) telâffuz edilir. Aslında bu gibi sözlerin KBT kiril matbuatındaki doğru yazılışı, KBT Lâtin matbuatındaki gibi olmalıdır. Sözelimi: тонгнгуз(toññuz), джангнгыз(caññız), vs. Veyahut da, KBT kiril yazı dilinde н (n) ve г (g) şeklinde iki ayrı harfin yan yana getirilmesiyle (нг~ng) telâffuz edilen ñ sesini doğrudan karşılayan, Lâtin alfabesindeki ñ harfi gibi, tek bir harf getirilmeli ve söz ortasındaki ññ ikizleşmesi aynı şekilde ññ şeklinde yazılmalıdır. Öte yandan, ikinci tekil şahıs iyelik ñ ekinden sonra, yönelme hâli (datif) -ğa, -ge ekleri ile ilgi hâli (genitif) -nı, -ni, -nu, -nü ekleri gel-

diği zaman durum farklıdır. Bu durumda yönelme hâli -ğa,-ge eklerinin başındaki ğ ve g sesleri ile ilgi hâli -nı,-ni,-nu,-nü eklerinin başındaki n sesi doğrudan düşer. Yani burada ğ, g, n>ñ ses değişmesi ve söz ortasında ññ ünsüz ikizleşmesi olmaz. Sözelimi: ata-ñ> ata-ñ-ğa>ata-ñ-a (baba-n-a), ata-ñ> ata-ñ-nı>ata-ñ-ı (baba-n-ın), vs. Burada söz ortasındaki ñ sesi vurgulu (şeddeli) olarak telâffuz edilmez ve KBT kiril matbuatında da doğru olarak: атаңа~ataña, атаңы~atañı şeklinde yazılır.

7. Gırtlak ünsüzü (h): KBT'deki h gırtlak ünsüzünün telâffuzu, TT'deki gırtlak h sesiyle aynıdır. KBT'de h sesinin bulunduğu sözler yabancı kaynaktır. KBT yazı dilinde h ünsüzü için ayrıca bir harf belirtilmez. Bu sesin (ve diğer h* ve h' seslerinin) KBTKA'daki karşılığı x harfidir. Sözelimi: айхай~ayhay (elbette, tabii ki), хар~har (dantel), хайда~hayda (haydi), vs.

8. Щ (şç) ve Я (ya, ā) sesleri: KBT'de hiçbir şekilde щ (şç) ve я (ya) sesleri yoktur. KBT'de bu seslerin olduğu sözlerin hepsi Rusçadır. Öte yandan я harfi, KBT'de asli olarak ā (ince a) sesi olmamakla birlikte, Arapça ve Farsçadan girmiş bazı sözlerdeki ā sesinin karşılığı olarak yazı dilinde kullanılmaktadır. Sözelimi: кямар~kāmar (kemer), Кязим~Kāzim, гяўур~gāwur, vs. Bunun dışında, KBT yazı dilinde, bir sözde ya hecesi varsa veya bir sözde y ve a sesleri yan yana geliyorsa bu daima я (ya) harfiyle yazılır. Sözelimi: кьоян~qoyan (tavşan), дуния~duniya (dünya), vs.

Каынаклар

Aliyev, Umar (1991), Karaçay, Çerkessk.

Baskakov A.N., Appaev A.M., Ahmatov İ.H., Bayramkulov A.M., Boziyev A.Ü., Goçiyeva S.A., Jaboyev M.T., Musukayev B.H., Sottayev A.H., Habiçev M.A., Karaçay-Malkar Tilni Grammatikası, Nalçik, 1966.

Bayçorov, S.Y (1989), Drevnie-Türkskie Pamyatniki Evroptı, Stavropol.

Bilingotlanı Münir-Laypanlanı Raşid., Leninni Bayrağı-Tuvğanı Emda Ösiv Colu, Zamannı Avazı, Çerkessk, 1975.

Habiçev M.A (1989), Kratkiy Grammatičeskiy Oçerk Karaçayevo-Balkarskogo Yazıka (Tenişev, E.R., vd., Karaçay-Malkar-Orus Sözlük), s.806-831, Moskova.

Hubiylanı M.A (1998), Süyünçlanı A.A., Laypanlanı, K.T., Karaçay Lıteratura, Çerkessk.

Ergin, Muharrem (2000), Türk Dil Bilgisi, Bayrak Yayınları, İstanbul.

Öner, Mustafa (1998), Bugünkü Kıpçak Türkçesi, TDK Yayınları, Ankara.

Tenişev E.R (1989), Goçiyeva S.A., Süyünçev H.İ., Karaçay-Malkar-Orus Sözlük, Moskova.